

مرکز تحقیقات استراتژیک
معاونت پژوهش‌های سیاست خارجی

گزارش

شماره ۲۹۹

تیر ۱۳۹۶

امین معینی
مرکز تحقیقات استراتژیک

بحران قطر؛ زمینه‌ها و چشم‌انداز

از مقاومت در مقابل تحریم‌های اقتصادی و تهدیدات نظامی عربستان و متحدان منطقه‌ای آن است.

زمینه‌های شکل‌گیری بحران

قطر و عربستان در دوران شیخ خلیفه آل ثانی روابط نسبتاً خوبی داشتند. اما با روی کار آمدن حمد بن خلیفه روابط دوکشور به گونه‌ای متشنج شد که سعودی‌ها با برنامه‌ریزی کودتایی ناموفق در سال ۱۹۹۶ درصد بازگرداندن شیخ خلیفه به قدرت برآمدند. پس از تحولات سال ۲۰۱۱ و آغاز بهار عربی، متحدین قطر در مصر، لیبی و تونس به سرعت قدرت گرفتند. کودتای سیسی در مصر که برخوردار از حمایت کامل عربستان و امارات بود فعالیت اخوان المسلمین را بشدت محدود کرد و سعودی‌ها با افزایش فشار بر قطر و تروریست خواندن جنبش اخوان، اختلافات دو کشور را عمیق‌تر کردند. در سال ۲۰۱۳ تمیم بن حمد جانشین پدر شد و روابط خود با اخوان المسلمین را گسترش داد.

یک روز پس از برگزاری نشست ریاض، در سخنانی به نقل از امیر قطر، ایران لنگرگاه ثبات در منطقه معرفی و دشمنی با آن بدور از عقلانیت قلمداد

مقدمه

انتشار سخنانی منسوب به امیر قطر در حمایت از ایران و حزب الله در ۲۳ مه ۲۰۱۷ باعث وقوع بحرانی عمیق در شورای همکاری خلیج فارس شد. گرچه قطری‌ها اظهارات منسوب به تمیم بن حمد بن خلیفه آل ثانی را تکذیب کردند اما گفتگوی تلفنی او با رئیس‌جمهور ایران و تغییر لحن و ادبیات شبکه الجزیره در قبال متحدین منطقه‌ای ایران از جمله حزب‌الله، حکایت از رفتار ناهمسوی دوحه و ریاض در تقابل با ایران داشت. تداوم این وضعیت، قطع رابطه عربستان، مصر، امارات، بحرین و برخی دیگر از کشورهای عربی با قطر را در پی داشت و مهمترین بحران شورای همکاری خلیج فارس در طول حیات این سازمان منطقه‌ای را رقم زد. پاسخ منفی قطری‌ها به شروط ۱۳ گانه عربستان هم بر عمق بحران افزوده است. سوالی که در این شرایط ذهن بسیاری از کنشگران و ناظران تحولات خاورمیانه را به خود معطوف کرده است؛ چشم‌انداز آتی بحران قطراست. حصول درکی روشن از آینده این بحران مستلزم شناخت زمینه‌های شکل‌گیری آن و فهم انگیزه قطر

بحران قطر؛ زمینه‌ها و چشم‌انداز ۲

اما سوال اینجاست که علت اصلی پافشاری قطر بر اتخاذ رویکرد سیاست خارجی مستقل چیست؟ تداوم رشد اقتصادی و تامین امنیت دفاعی قطر و دیگر اعضای شورای همکاری خلیج فارس، تاکنون در پرتو سیادت عربستان محقق شده است. بنابراین، با وجود تحریم اقتصادی و تهدید نظامی در پیش گرفتن سیاست خارجی مستقل چه مزیتی برای قطر دارد؟

قدمت کوتاه کشور بودن اعضای شورای همکاری در کنار رویکرد قیم‌مابانه و سلطه‌جویانه سعودی‌ها، «بحران هویت» را به معضله‌ای بنیادین برای اعضای این شورای تبدیل کرده است. از طرفی حضور بیشمار مهاجران خارجی در قطر، تشدیدگر معضله هویت و تهدیدی اساسی برای موجودیت این کشور بشمار می‌رود. در این راستا سیاست گذاران قطر سالهاست در تلاش‌اند تا با تکوین یک «هویت ملی» مستقل، امنیت هستی‌شناختی^۱ خود را تامین نماید. تاسیس شبکه الجزیره، درپیش گرفتن دیپلماسی فعال رسانه‌ای، برندسازی در حوزه‌هایی همچون حمل و نقل هوایی و صنعت ال ان جی، میزبانی اجلاس اقتصادی آسیایی-آفریقایی در سال ۱۹۹۷، میزبانی جام جهانی فوتبال در سال ۲۰۲۲ و مهم‌تر از همه نقش‌آفرینی فعال و تاحدی مستقل در سیاست خارجی، از جمله تلاش‌های هویت‌سازانه قطر بشمار می‌روند.

در سطحی دیگر، قطع رابطه شتابزده سعودی‌ها با قطر، در فقدان آنچه یورگن هابرماس «توانش ارتباطی»^۲ می‌گوید ریشه دارد. نحوه مواجهه حاکمان جدید عربستان با بسیاری از روندهای منطقه‌ای نشان دهنده ترجیح آنان بر استفاده ابزار نظامی، تنبیه و

شد. گرچه این سخنان توسط مقامات قطر مورد تکذیب قرار گرفت اما تماس‌های مکرر امیر قطر با رئیس‌جمهور ایران و تغییر ادبیات شبکه الجزیره در قبال نیروهای سپاه قدس و حزب‌الله حکایت از ناهمسویی این کشور با سیاست‌های منطقه‌ای عربستان داشت. درچنین فضایی بود که مقامات سعودی قطر را به تلاش برای فتنه‌انگیزی در عربستان، حمایت از اخوان‌المسلمین، حوثی‌های یمن و شیعیان استان قطیف متهم کردند و به قطع رابطه با قطر پرداختند.

حضور ترامپ در نشست ریاض و حمایت گسترده وی از حاکمان عربستان عزم سعودی‌ها برای پیشبرد سیاست‌های منطقه‌ای خود را جزم کرده است. در این شرایط عربستان در تلاش است تا سیاست خارجی قطر را با خود همسو کند و زمینه تقابل با ایران را بیش از پیش فراهم سازد. وزیر خارجه قطر پس از قطع رابطه سعودی‌ها با کشورش اعلام کرد: «ما با قیمومیت یکی بر دیگران، تحمیل سیاست‌ها و دخالت در امور داخلی اعضای شورای همکاری مخالفیم». واقعیت آن است که عربستان در جایگاه یک قدرت برتر منطقه‌ای با بهره‌گیری از ابزارهای متنوع تنبیهی و تشویقی، خود را قادر به تغییر رفتار دیگر اعضای شورای همکاری می‌داند. از طرفی قطر به عنوان یک قدرت کوچک، با تبدیل ثروت به نفوذ منطقه‌ای، تلاش می‌کند تا ضمن حفظ استقلال از عربستان، ماهیت، سطح و کارآمدی قدرت خود را ارتقا بخشد. در واقع توزیع نامتوازن قدرت در بین کشورهای شورای همکاری خلیج فارس در کنار تمایل به ایفای نقش مستقل در بین کشورهای هم‌چون قطر، عمان و تاحدی کویت، یکی از کانون‌های اصلی تولید تنش در شورای همکاری است.

1. Ontological security

2. Communicative competence

تحریم بجای ابزار زبانی، تعامل و گفتگو است. پیشینه اعراب در مواجهه با رویدادهای تاریخی مختلف، موید فقدان عقلانیت ناشی از کنش ارتباطی در ساختار فرهنگی آنان است.

چشم‌انداز بحران

مقاومت قطری‌ها در مقابل خواسته‌های «غیرمنطقی» عربستان، که به گفته مقامات این کشور «محدود کننده حق حاکمیت» آنان است، تاثیر زیادی در تقویت هویت نوپای قطر دارد. گفتگوی‌های تلفنی مکرر امیر قطر با رئیس‌جمهور ایران و دیدار با یوسف القرضاوی، پدر معنوی اخوان المسلمین، جلوه‌های روشنی از مقاومت قطر در برابر عربستان است. تمام خواسته مقامات قطر، به رسمیت شناختن هویت مستقل این کشور توسط عربستان است. آنها بارها آمادگی خود را برای مذاکره و تعامل با عربستان اعلام کرده‌اند اما در مقابل پذیرش بی‌چون و چرای شروط عربستان مقاومت خواهند کرد. میزان موفقیت قطری‌ها در این مسیر تابعی از دو متغیر مهم اقتصاد و امنیت است. عربستان و امارات بزرگترین شرکای تجاری قطر هستند. عدم استفاده از حریم هوایی عربستان، امارات و بحرین در بلند مدت از کارایی ناوگان هوایی قطر که یکی از بازوان اصلی اقتصاد این کشور است خواهد کاست. مقامات قطر در تلاشند تا در کوتاه مدت، ایران، ترکیه و عراق را جایگزین شرکای تجاری خود در شورای همکاری کرده و از این طریق، تاثیر تحریم‌های اقتصادی را کاهش دهد. از سوی دیگر تسریع در احداث پایگاه نظامی ترکیه در قطر و گسیل نیروهای نظامی ترک به این کشور تدبیری است برای تامین امنیت قطر در مقابل اقدامات نظامی احتمالی عربستان.

ترکیه تشکیل محور آمریکایی-سعودی و به حاشیه رفتن خود در منطقه خاورمیانه را بر نمی‌تابد. از اینرو بی‌محابا وارد بحران قطر شد و در کنار یکی از معدود متحدین منطقه‌ای خود قرار گرفت. ترک‌ها با اندیشه بازآفرینی سیادت عثمانی در خاورمیانه، از هر فرصتی برای نفوذ در بخش‌های عربی منطقه استفاده می‌کنند. در شرایط کنونی ترکیه قطر را تنها نقطه اتکای خود در خلیج فارس می‌داند و هرگز تمایلی به بازگشت این کشور به دامن سعودی‌ها ندارد. قطر به تنهایی فاقد ظرفیت لازم برای تاثیرگذاری عمیق در تحولات منطقه است. با این حال تداوم بحران و حضور ترکیه در کنار قطر می‌تواند جبهه بندی‌های منطقه را دستخوش تحول کند. دولت مورد حمایت عربستان در لیبی، بلافاصله پس از گسیل نیروهای نظامی ترک به قطر، افراد و موسسه‌های مورد حمایت ترکیه را تروریستی اعلام کرد. عمیق شدن بحران قطر و تداوم همراهی ترکیه با این کشور می‌تواند در تحولات آتی منطقه از جمله در یمن و لیبی موثر افتد.

در سوی دیگر نقش‌آفرینی قدرت‌های فرامنطقه‌ای در آینده این بحران تاثیر تعیین کننده‌ای دارد. مواضع آمریکا در آغاز بحران کاملا برضد قطر بود. ترامپ در ابتدای شکل‌گیری بحران قطر گفت: «تامین مالی تروریسم را بر نمی‌تابیم؛ احتمالا این آغازی بر پایان ترس از تروریسم است». وی در دیدار با رئیس‌جمهور رومانی قطر را به حمایت از تروریسم متهم ساخت و گفت در نشست ریاض کشورها نزد من می‌آمدند و از قطر گلایه می‌کردند. وی در جای دیگری اعلام کرد: «به اتفاق وزیر خارجه و ژنرال‌های نظامی به این تصمیم رسیده‌ایم که از قطر بخواهیم حمایت از تروریسم را متوقف کند». انعقاد قرارداد

بحران قطر؛ زمینه‌ها و چشم‌انداز ۴

گفته شد که بهترین هدف قطر از مقاومت در مقابل خواسته‌های عربستان نمایش هویتی مستقل از خود است. قطری‌ها بدنبال آن هستند که موجودیتشان به عنوان کشوری مستقل و دارای حق حاکمیت از سوی عربستان به رسمیت شناخته شود. در واقع تمام تلاش قطر معطوف به ترغیب عربستان به تعامل و گفتگو بجای تحمیل شرایط است. در شرایط کنونی قطر برای مقاومت در مقابل تحریم‌های اقتصادی و تهدیدهای نظامی تدابیری اندیشیده است و به نظر می‌رسد در کوتاه مدت دو عامل اقتصاد و امنیت خدشه‌ای بر اراده قطری‌ها وارد نسازند. از سوی دیگر حضور ترکیه در بحران قطر می‌تواند جبهه‌بندی‌های منطقه را دستخوش تحول کند. این در حالی است که تامین منافع قدرت‌های بزرگ مستلزم ثبات در خلیج فارس است و طبیعتاً تلاش خود را برای کاهش سطح تنش در منطقه بکار خواهند گرفت. در سوی دیگر آمریکا هم برای پیشبرد اهداف منطقه‌ای خود از جمله حل مسئله فلسطین و تقابل با ایران ادامه شکاف در بین متحدین منطقه‌ای خود را برنمی‌تابد و برای حل مسالمت آمیز بحران تدابیری اتخاذ خواهد کرد.

فروش ۷۲ فروند جنگنده F15 پایانی بود بر مواضع ضد قطری آمریکا و آغازی بر تلاش این کشور برای کنترل بحران. پس از آن بود که رکس تیلرسون وزیر خارجه آمریکا، عملی شدن شروط عربستان را برای قطر «بسیار سخت» دانست. واقعیت آن است که آمریکا در پی کسب منافع حداکثری از بحران‌های منطقه است اما گسترش تنش در منطقه خلیج فارس و تداوم شکاف بین متحدین منطقه‌ای خود را بر نمی‌تابد. حضور یکی از مهمترین پایگاه‌های نظامی آمریکا در قطر و فعالیت‌های گسترده شرکت‌های آمریکایی در کشورهای حاشیه جنوبی خلیج فارس آمریکا را برای کنترل و مهار این بحران ترقیب خواهد کرد.

جمع بندی

بحران قطر از یک سو برآمده از تعارضات ساختاری در شورای همکاری خلیج فارس است. مهمترین این تعارضات عبارتند از؛ ۱- توزیع نامتوازن قدرت در ساختار شورای همکاری و تلاش قطر برای افزایش سطح و کارآمدی قدرت خود ۲- گرایش عربستان به همسو کردن دیگر اعضای شورا با سیاست‌های منطقه‌ای خود و تمایل قطر به ایفای نقش مستقل در راستای راهبرد هویت‌سازی.

در سطحی دیگر می‌توان دو علت را برای وقوع بحران قطر و شتاب عربستان در قطع رابطه با این کشور متصور بود؛ ۱- ترجیح تهدید و تحریم بر تعامل و گفتگو در فرهنگ سعودی‌ها ۲- اعتماد به نفسی که مقامات سعودی پس از نشست ریاض برای پیش‌برد سیاست‌های منطقه‌ای خود، بویژه در تقابل با ایران کسب کرده‌اند.

